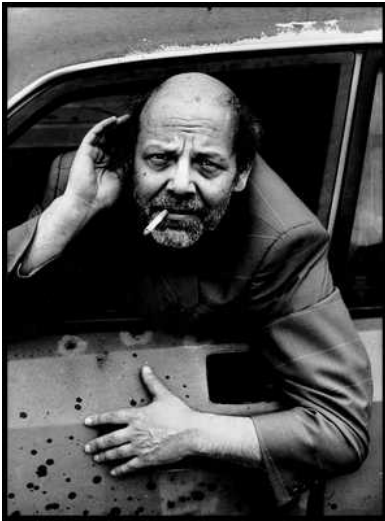


Dwarsdenker van de Nederlandse muziek



Misha Mengelberg in 1992. Hoewel zijn werk genadeloos kan knarsen, is zijn handelsmerk het charmante beknopte thema dat tot spontaan meefluiten verleidt.

Foto Corbino

Zijn unieke mix van jazz, rigoureuze improvisatie en humoristisch theater maakte de componist en pianist wereldberoemd.

ERIK VAN DEN BERG

Muziek maken deed hij niet met tegenzin, verkondigde hij vaak. Maar andere dingen vond hij leuker: 'Ik heb heel andere hobby's. Ik hou van schaken en bridge en go, dat doe ik voor mijn lol.' Typerende rookgordijnen van de componist, jazzpianist en bandleider Misha Mengelberg, de grote plaaggeest en dwarsdenker van de Nederlandse muziek, die vrijdagochtend op 81-jarige leeftijd in een Amsterdams verpleeghuis overleed.

Spot en ernst liepen bij Mengelberg onontwarbaar door elkaar, zoals al bleek toen hij in 1969 met collega's Louis Andriessen, Reinbert de Leeuw, Peter Schat en Jan van Vlijmen de geruchtmakende opera *Reconstructie* componeerde. Mengelberg stelde voor het in de voorstelling opgerichte standbeeld

van de guerrillaleider Che Guevara een mismaakt armpje te geven - als relativering van de hem wat al te rabiate heldenverering. Als dank voor die suggestie werd Mengelberg door zijn collega's uit de opera gezet.

Het illustreert dat de kunstenaar die zichzelf noch zijn muziek serieus zei te nemen, wel degelijk principieel kon zijn. Ook al was zijn reputatie anders: hij vergat afspraken, verscheen te laat op zijn eigen concerten - liefst verstrooid door de verkeerde deur het podium op, met een rammelende kop koffie - en verkondigde graag dat zijn standpunten maar één dag houdbaar waren.

Die houding, door de pianist in een openhartig moment 'liegen op hoog niveau' genoemd, camoufleerde zijn jarenlange inzet voor de Nederlandse muziek: hij was mede-oprichter van het Amsterdamse Bimhuis en ijverde in bestuursfuncties voor een betere financiële positie van componisten en muzikanten. Mengelbergs nonchalance - gespeeld of niet - benam ook het zicht op de grote toewijding waarmee hij bouwde aan een muzikaal oeuvre vol lucide dubbele bodems, gecompleteerd door vernuftig absurdistische libretti en geestige liedteksten van eigen hand.

Misha Mengelberg werd op 5 juni 1935 geboren in Kiev, waar zijn vader, de dirigent en componist Karel Mengelberg, korte tijd werkte in de filmindustrie. Vanaf 1956 studeert hij aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag, waar hij bevriend raakt met Louis Andriessen en Reinbert de Leeuw. Nog tijdens zijn studie wint hij de Gaudeamus Prijs: een internationale jury met Karlheinz Stockhausen en György Ligeti kent hem in 1961 de prijs toe voor *Musica per 17 strumenti*, een pesterig, anti-virtuoos stuk waarin iedere muzikant zich met één

armoedige noot moet behelpen.

Twee jaar eerder heeft Mengelberg het Loosdrecht Jazz Concours op zijn naam gebracht, want naast de gecomponeerde muziek is hij evenzeer gegrepen door jazz en improvisatie. Met drummer Han Bennink begint hij in 1960 een turbulente samenwerking die ruim vier decennia standhoudt en waaruit in 1967, met medewerking van saxofonist Willem Breuker, de Instant Composers Pool (ICP) voortkomt.

Voortbouwend op de jazzhelden van zijn jeugd, Duke Ellington, Thelonious Monk en Herbie Nichols, en geïnspireerd door de ontregelende humor van de kunstbeweging Fluxus, ontwikkelt Mengelbergs ICP Orkest een vruchtbaar amalgaam van jazz, rigoureuze improvisatie en humoristisch theater, dat hem onder de noemer *New Dutch Swing* tot in Japan en de VS bewonderaars oplevert. De omvangrijke cd-box met alle ICP-opnamen sinds 1967, in 2013 bekroond met een Edison, vindt ook vooral buiten Nederland aftrek.

Hoewel zijn muziek genadeloos kan knarsen (de solo-cd *Mix* uit 1994 is berucht), is Mengelbergs handelsmerk het charmante beknopte thema dat tot spontaan meefluiten verleidt, zonder al zijn geheimen prijs te geven. Een voorbeeld is de ballad *De sprong*, o romantiek der hazen, dat jongere muzikanten als saxofonist Benjamin Herman op hun repertoire hebben genomen. Dat ook kinderen vallen voor thema's als *Zing Zang Zaterdag* en *Wij gaan naar de Italiaan*, blijkt op ICP's populaire 'meezingconcerten' voor alle leeftijden.

Door voortschrijdende dementie was Mengelberg de laatste jaren niet meer in staat op te treden. Zijn grootste publiekssucces kwam zelfs zonder zijn bemoeienis tot

stand. Regisseur Cherry Duyns en pianist-componist Guus Janssen voltooiden de ICP-opera Koeien, absurdistisch muziektheater op basis van Mengelbergs teksten en composities. Zijn alter ego werd in Koeien vertolkt door Pierre Bokma, die met tergende Mengelberg-teksten de voorstelling becommentarieerde: 'Ik weet niet hoe andere mensen erover denken, maar ik vind opera zó belachelijk, zó waanzinnig...' Het werd een triomf op het Holland Festival 2015, waarbij de componist vanaf de zijlijn, ontroerend broos in zijn rolstoel, de ovaties in ontvangst nam.

Mengelbergs afkeer van het pontificale valt moeilijk los te zien van de slagschaduw van zijn oudoom Willem Mengelberg, de geadoreerde maestro van het Concertgebouworkest die na 1945 wegens al te hartelijke banden met de Duitse bezetters van zijn voetstuk viel. 'Wat mij betreft hadden ze Willem mogen ophangen', zegt Mengelberg tegen de Amerikaanse journalist die zijn mening over de grote dirigent vraagt.

Mengelbergs helden zijn van een andere orde. Hij houdt van dada, leest Lao Tse ('alle grote dingen komen voort uit het onbelangrijke') en blijft trouw aan de 'bemide wollen giraf' en andere knuffeldieren uit zijn kindertijd, die terugkeren in composities als Beestebeest versus Hertie, Rokus de Veldmuis en Bospaadje Konijnehol.

Een halve eeuw lang is Misha Mengelberg trouw gebleven aan het drievoudige ideaal dat hij in de jaren zestig voor zichzelf formuleerde: 'Ik wil één: dat de mensen zich verbazen, twee: dat ze het niet helemaal kunnen overzien, en drie: dat ze er wat van mee naar huis nemen.'

Ofschoon de pianist zelf niet meer op de podia verscheen, bleef zijn geest aanwezig in het ICP Orkest. De orkestleden zochten hem op in het verpleeghuis waarin hij was opgenomen en verrasten hem met

mini-uitvoeringen van zijn eigen composities: Zing Zang Zaterdag, Arm wiel, Weer is een dag voorbij. De componist zat op de eerste rij, te midden van zijn medepatiënten, niet meer in staat zich verstaanbaar te maken. Maar aan zijn gezicht kon je aflezen hoeveel de muziek voor hem betekende.

MENGBELBERG IN VIJF FRAGMENTEN

Mixed Caravan (1990) van de cd Bospaadje Konijnehol, ICP 028

Duke Ellingtons fameuze Caravan (anno 1936), in de mix met de moderniteiten van Mengelbergs ICP Orkest. Een ingehouden hommage, met onderkoelde pianonoten van de leider, en warmbloedig commentaar van Han Benninks slagwerk. Exemplarisch: hoe Mengelberg het stof afblaast van het jazzverleden.

Hornin' In (1986) van de cd Two Programs - Monk & Nichols, ICP 026

Mengelbergs hommage aan pianist Thelonious Monk, naast Herbie Nichols en Duke Ellington een van zijn grote helden. De liefdevolle maar volstrekt eigengereide arrangementen van klassieke Monk-stukken maakten Mengelberg op slag een begrip in de VS. In de blazerssectie zijn Ab Baars, Wolter Wierbos en Michael Moore aangetreden; nog altijd sleutelfiguren in de huidige ICP-bezetting.

Rumboon (1977) van de cd Tetterrettet, ICP 020

Mengelberg en zijn ICP Orkest op hun gekst, in een blues die z'n best doet níet als een blues te klinken, maar een tot meehummen verleidende melodie oplevert, in koor vertolkt door vier altsaxofoons. Let ook op het absurdistische woordloze zangkoor halverwege. Van deze vroege, ruige editie van het ICP Orkest zijn cellist Tristan

Honsinger en slagwerker Han Bennink veertig jaar later nog steeds van de partij.

Mix (1994) van de cd Mix, ICP 030

De andere kant van Mengelberg: de muzikale denker op z'n ondoorgrondelijkst en koppigst. In twee lange improvisaties, Mix Azure en Mix Canary, probeert de pianist elke referentie aan vertrouwde harmonische en ritmische muzikale bouwstenen te vermijden. Dat dat lukt is een prestatie, of het vervreemdende resultaat nog past binnen geldende definities van wat muziek is, is de vraag.

Weer is een dag voorbij (2005) van de gelijknamige cd, ICP 043

Een van Mengelbergs evergreens, en een van zijn mooiste, melancholiekste melodieën. De bijbehorende liedtekst, eveneens van de componist, ontbreekt in deze instrumentele versie, maar is het citeren waard. De eerste regel is als motto afgedrukt op Misha Mengelbergs rouwkaart:

'Weer is een dag voorbij

weer een uit een lange rij

waarin licht en donker toeven

geketend zij aan zij

Weer is een dag voorbij

op de grens vertoeven wij

van het oude en het nieuwe

maar nee, verleden. . .

goede nacht allebei!